

A MAGYAR TELEPÜLÉSHÁLÓZAT HAGYOMÁNYOS ELEMEL - KÜLTERÜLETEK VIZSGÁLATA ÉS TIPIZÁLÁSA A DÉL-DUNÁNTÚLON

MASINKA KITTI

TRADITIONAL ELEMENTS OF THE HUNGARIAN SETTLEMENT SYSTEM – INVESTIGATION
AND CLASSIFICATION OF THE OUTSKIRTS IN THE SOUTHERN TRANSDANUBIAN REGION

In Hungary the outskirts of settlements began to develop in the 18th century and they were mostly connected to agriculture. Research interest were mainly focused onto tanyas (scattered farms), which are characteristic of the Great Hungarian Plain – this is a traditional research problem for the Hungarian human geography. Several excellent geographers examined the tanyas, but the other types in the outskirts did not received enough importance. We can also meet tanyas in Transdanubia, but here traditionally the hamlets and majors are more characteristic. These areas besides the tanyas concentrate the largest outskirts population. The purpose of this study to examine the differentiation and the population changes in this area, which is followed up to date by census data.

BEVEZETÉS

A hazai településállomány hagyományos részének tekinthetjük a külterületeket, külterületi lakott helyeket, melyek nem csak az alföldi településekhez kapcsolhatók, hanem az ország egészében karakteres elemei a vidéki tájnak. Legtipikusabb és a köztudatban is leginkább ismert formájuk a tanya, mely az Alföld jellegzetes, magányos településtípusa. Az alföldi tanyarendszer gazdag múlttal rendelkezik és magas népességszáma miatt is, már igen régóta a szakma érdeklődésének középpontjában áll, számos kiváló geográfus kutató foglalkozott már a tanyák kérdéskörével (LETTRICH 1968; BECSEI 1978; TÓTH 1976; CSATÁRI 2010; etc.).

A Dél-Dunántúlon, melyhez még Fejér megye két déli járását (sárbogárdi, dunaújvárosi) is hozzáoroltuk, csekély a tanyák száma, helyette az egykori cselédség lakhelyéül szolgáló majorok és uradalmi puszták váltak meghatározóvá, több más külterületi lakott hely mellett (szőlőhegyek, zártkertek, üdülőtelepek, ipartelepek stb.). A majorok és uradalmi puszták ugyanolyan hagyományosnak mondható struktúrák, mint az alföldi tanyák, azonban társadalmi szerkezetük, morfológiájuk és fejlődési pályájuk eltérő. Azonban fontos megemlíteni, hogy a Dél-Dunántúl nem rendelkezik homogén településstruktúrával, ezért is igen érdekes kutatási területnek bizonyul. Ahogy Bajmócy Péter és Balizs Dániel is megfogalmazta, a 20. század elején 36 településhálózati régiót különböztethetünk meg Magyarországon (BAJMÓCY –

BALIZS 2014). Ha a Dél-Dunántúli egységet tekintjük, ebbe a szerzők megállapítása szerint öt különböző településhálózati régió tartozik (Mezőföld, Somogy, Völgység-Kelet-Baranya, Nyugat-Baranya, Alföldi-Dunamente). A településstruktúrát tekintve, Nyugat-Baranya aprófalvas, míg Völgység-Kelet-Baranya és Somogy kislefalvas régiók. Ezzel szemben a terület északi részén elhelyezkedő Mezőföld és az Alföldi-Dunamente középfalvas területek. Ezek a komoly eltérések a külterületi népesség arányát tekintve is látszanak. Ez a szám az apró- és kislefalvas területeken átlag alatti, kivéve Somogyot, ahol igen magas (a legtöbb major itt található). Ezzel szemben a középfalvas területeken, pl. Mezőföldön magas, az Alföldi-Dunamentén átlagos értéket mutat. Az utóbbiak és az, hogy nem található a területen éles választóvonal, mely elvágná ezeket a területeket egymástól, indokolja azt, hogy a Dél-Dunántúli egység vizsgálatához a Mezőföld déli része is kapcsolódjon.

A külterületek kialakulását a 18. századra tehetjük, leginkább a mezőgazdasághoz kötődtek, de más funkciók (ipar, bányászat) miatt is hoztak létre településrészeket. Igen sok fajtájuk lehet, idővel differenciálódtak, így mára már eredeti funkciójukat vagy elvesztették, vagy e mellé még más módok is kapcsolódtak, így tipizálni helyenként igen nehezen lehet őket. A magyar geográfusok közül többen foglalkoztak a Dunántúli külterületek, külterületi lakott helyek kérdésével. Balogh András és Bajmócy, Péter részletesen vizsgálta a Nyugat-Dunántúli külterületeket, ezen belül is a majorokat (BALOGH - BAJMÓCY 2011). Ezen kívül számos tanulmány látott napvilágot a témában, melyek közül több, a Somogy megyei majorságok fejlődésének és differenciálódásának vizsgálatát célozza (BELUSZKY 2003; ERDEI 1974; MENDŐL 1963; DÖVÉNYI - GYÖRGY-DÁVID 2014).

A külterületek tipizálása és differenciálódásának vizsgálata fontos lehet, nemcsak területi aspektusból, hanem a különböző időtávok áttekintése során a változások követése is egy sarokpontot jelent, az ezeken a területeken lejátszódó komplex folyamatok megértéséhez. Azonban amellett, hogy a fizikai változásokat követjük, amellett kiemelten fontos az itt élők társadalmi helyzetének vizsgálata is, ugyanis e nélkül nem kaphatunk teljes képet a változások egyes okairól és következményeiről, és a jövőbeni irányokat sem jelölhetjük ki megfelelően. Hozzátevé azt is, hogy a jelenlegi magyarországi népesség átlagosan kb. 3,1%-a él külterületeken (BAJMÓCY *et. al.* 2018).

Az elmúlt 100 évet vizsgálva, a külterületi lakosságszám csökkent és a települési struktúra is változott. Jelenleg a külterületeken élők nagyobb arányban a nagyvárosok körüli szuburbiákban koncentrálnak, amelyekben a rendszerváltás óta bizonyos népességszám emelkedés figyelhető meg, azonban a vidéki területeken is nagy számban élnek külterületeken, olyan hagyományos egységekben, mint például majorságok vagy puszták. Fontos cél, hogy megvizsgáljuk ezen egységek differenciálódását, azonban az itt élő, helyenként igen magas számú lakosság helyzete sem elhanyagolható, főleg, ha a vidéki

térségekről, nagyvárosoktól, decentrumoktól távol eső területekről beszélünk. A kutatás további irányai között szerepel a külterületi népesség szociális helyzetét feltáró vizsgálat is, melyben a fejlesztési kihívásokra és arra kerül a hangsúly, hogy ezek a területek mennyire tekinthetők az adott település slumjának, társadalmi depójának. Jelen tanulmány legfőbb célja leginkább a népszámlálási adatok feldolgozásával és összevetésével a külterületi lakott helyeket ért folyamatok és differenciálódásuk, valamint népesség-koncentrációjuk és ezek területi, funkcionális mintázatának bemutatása a Dél-Dunántúl egyes területein.

1. MÓDSZERTAN

Jelen kutatásban a külterületi lakott helyek állnak a középpontban, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal a következőképpen definiál: „*külterületi lakott hely, a város, község közigazgatási határa, valamint a központi és egyéb belterület határa közötti részen – a külterületen – található általában kisebb népességű településrész. A népszámlálási gyakorlat szerint az a külterületi településrész, ahol legalább egy személy összeíráásra került, vagy életvitelszerűen tartózkodik, továbbá ahol legalább egy nem lakott, de egyébként használható lakás van.*” A kutatási adatbázist két népszámlálás vonatkozó adatai alkotják. Az 1910-es népszámlálás részletes kimutatásai közül „*A népesség főbb adatai községek, népesebb puszták, telepek szerint*” (1912) című egység adatai kerültek feldolgozásra, melyből az akkori külterületek mennyisége és neve, valamint a jelen lévő népesség száma volt fontos. A másik adatbázis pedig a 2011-es népszámlálások adataira támaszkodik, pontosabban a Magyarország Helységnévtárában alkalmazott településsoros adatok, ezen belül pedig külterületek száma, és az itt található lakónépesség száma volt fontos a kutatás szempontjából. Azért ezek az adatsorok kerültek kijelölésre, mert a drasztikus változásokat, differenciálódásokat ezek pontosan mutatják. További elemzésekhez, és a folyamatok megértéséhez azonban szükség lesz a köztes népszámlálási adatok (1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001) feldolgozására is.

A vizsgálat során azonban több nehézség és probléma is felmerült az adatok feldolgozásával kapcsolatban. Az 1910-es adatokat ugyanis elektronikusan is rögzíteni kellett és olyan formátumba dolgozni, hogy ezekkel később számításokat lehessen végezni. A másik probléma pedig abból adódott, hogy az 1910 és 2011 között eltelt időben, jelentősen átalakult a települési és közigazgatási struktúra is. Példaként említhetőek a települési összevonások, vagy éppen kiválások, névváltoztatások, új települések létrejötte (pl. szocialista városok), vagy éppen bizonyos külterületek egyéb belterületté sorolása. Ezen kívül pedig az országhatárok és a megyehatárok is változtak. Így a számításokat és az ábrázolásokat, a jelenlegi települési struktúra és a közigazgatási határok

figyelembevételével végeztük. Mindezek mellett az egyes típusok meghatározása is igen nehézkes feladat volt. A KSH meghatározott funkciókat, amelyek a jelenlegi tipizálást segítik, azonban ez sem mindig fedi a valóságot, főleg azért sem, mert nem lehet minden esetben teljesen pontosan kategorizálni az egyes külterületeket, ugyanis léteznek olyanok is, ahol egyszerre több funkció is jelen van. Az 1910-es adatokat tekintve a funkciókra leginkább csak bizonyos forrásokból, katonai felmérések térképeiből vagy a településrész nevének elemzéséből következtethetünk. Azonban a legpontosabb tipizáláshoz a rendelkezésre álló adatok és műholdfelvételek mellett, terepi munka lesz szükséges a jövőben.

2. TERÜLETI TÍPUSOK MEGHATÁROZÁSA, TIPIZÁLÁS

A külterületek tipizálása és a területi típusok meghatározása több szempontból is kulcsfontosságú. Ahogy az már említésre került, a Dél-Dunántúlon nem egy egységes településstruktúráról beszélhetünk. A kutatás szempontjából nagyon fontos az egykori és a jelenlegi külterületi típusok felkutatása, mely igen szoros kapcsolatban áll az adott területek funkciójával. Először át kell látnunk azt, hogy az elmúlt száz évben, hol és hogyan változtak a típusok, ezzel együtt a funkciók is. Van-e ebben valamiféle területi mintázat, és hatással lehetek-e ezek az adott területek népességszám változásaira.

Az 1910-es adatokat tekintve a tipizálás igen nehéznek bizonyul, így az egykori funkció meghatározásánál leginkább az elnevezés és az elhelyezkedés lehet a segítségünkre. A név ugyanis a legtöbb esetben magában hordozza, hordozta az adott terület funkcióját, és az elhelyezkedésből is igen sokra lehet következtetni (1. táblázat).

1. táblázat: Külterületi lakott helyek elnevezései a mintaterületen az 1910-es népszámlálás adatai alapján

Table 1. Names of the outskirts in the research area in 1910

Elnevezés	Számuk (db)
Pusztá	226
Külterület	152
Major	78
Szóllóhegy	32
Telep	29
Hegy	29
Szállás	10
Föld	7
Hát	5
Egyéb	322
Összesen	890

Forrás: 1910-es népszámlálás alapján saját szerk. (2018)

Látható, hogy az első három hely között szerepel a pusztaság és major elnevezés, csak úgy, mint a külterület. „A pusztaság szó, szláv jövevényszavunk 'üres, elhagyott' melléknévi jelentése mellett 'nagy kiterjedésű füves síkság' főnévi jelentése is él. Emellett a pusztaság, mint település, településrész megnevezéseként is jelen van, mezőgazdasághoz köthető, kialakulása a 18-19. századra tehető, ma is él még bizonyos településnevekben” (MASINKA 2018).

A külterület, mint második leggyakoribb elnevezés, a településen kívüliségre utal. Ebben az esetben nehezebb következtetnünk a funkcióra, ugyanis a külterületen, egyaránt lehetett lakófunkció (pl. cigánytelepek), akár bányászathoz, iparhoz, mezőgazdasághoz vagy forgalmi tevékenységhez (pl. vasúthoz) köthető településrészek is előfordulhattak. A harmadik leggyakoribb elnevezés, amelyre érdemes figyelmet fordítani, a major. A major német, bajorosztrák jövevényszavunk, bizonyos összefüggéseket a latin maior melléknévvvel is mutat. A major egyben történelmi kategória is, és eredendően nem településformát jelentett, ugyanis más tudományágak is foglalkoztak e fogalommal (ILLYÉS 1936; MENDÖL 1963; ERDEI 1974; BELUSZKY 1999, 2003). Függően az adott tudománytól, megközelítési módtól, vizsgált történelmi időszaktól, a major, mint fogalmat helyettesítő – ugyanakkor jelentésében azzal megegyező – kifejezések is eltérőek lehetnek. Az allódiom, pusztaság, uradalmi birtok vagy urbárium minden esetben magát a majorot takarja. A különböző források összevetése során megállapítható, hogy a major definíciója és fejlődéstörténete szorosan összefonódik. A major morfológiai és funkcionális átalakulásával párhuzamosan fogalma is változott, bővült (PÓCSI *et al.* 2008). Fejlődése alapján a major kettős fogalom: egyrészt jelent egyfajta földterületet, amely valamely nagybirtok üzemviteli, igazgatási központja (ORTUTAY 1977), másrészt pedig egy településformát, vagyis a gazdálkodó munkások vagy akár a birtok tulajdonosának lakóhelyét.” (BALOGH - BAJMÓCY 2012). Ugyanakkor az is jól látszik a táblázat alapján, hogy van jelentős számú olyan elnevezésű egység, mely az egyéb kategóriába került, melynek a neve egyáltalán nem utal a lehetséges funkciójára. Azonban elhelyezkedéséből és történelmi forrásokból következtetnünk arra, hogy milyen funkciója lehetett egykor.

Ha a 2011-es adatokra tekintünk, akkor könnyebb dolgunk van a tipizálást illetően. A Központi Statisztikai Hivatal, elvégzett egy tipizálást (Magyarország Helységnévtára), melynek során a funkciók alapján 13 kategóriába sorolták a külterületeket (2. táblázat).

2. táblázat: Külterület települési jellege

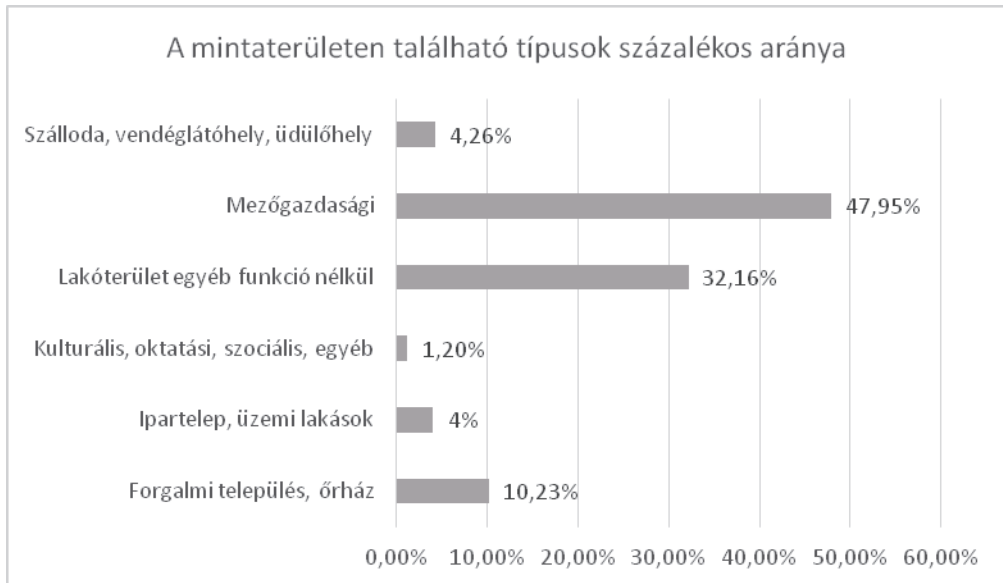
Table 2. Different types of the outskirts of settlements in Hungary

Rövidítés	Külterület települési jellege
Bá.	bányatelep
Forg.	forgalmi település (vasútállomás, vasúti őrház stb.)
Gyi.	gyógyintézet, kórház, szanatórium és fekvőbetegeket ellátó egyéb intézmény
Ipt.	ipartelep
Ki.	kulturális, oktatási vagy sportlétesítmény
Kt.	külterület összeírt lakóegység és népesség nélkül
Lh.	gazdasági tevékenységhez, vagy egyéb funkcióhoz nem köthető lakóhely
Mgl.	mezőgazdasági jellegű (készenléti, szolgálati) lakótelep, illetve lakóhely, mezőgazdasági jellegű tanyák
Őh.	erdőőrház, erdészlak, erdészház, útőrház, gátőrház, csatornaőrház stb.
Szál.	szálloda, turisztaszálló, menedékház, üdülő, tanyai vendégfogadó, panzió stb.
Szo.	szociális otthon, egyéb szociális jellegű létesítmény
Üd.	üdülőhely, üdülőterület, üdülőként vagy hétvégi pihenésre használt tanya, prэшáz, gazdasági vagy egyéb rendeltetésű épület
Üszl.	üzemi (ipari üzemi) szolgálati vagy készenléti lakás

Forrás: Magyarország Helységnévtára (2018)

A Központi Statisztikai Hivatal által alkotott típusok közül, a vizsgált mintaterületen hat típus fedezhető fel. Ezek a típusok láthatóan nem teljesen egyeznek meg a KSH által alkotott kategóriákkal, ugyanis a nagyon hasonló funkcióval rendelkezők összevonásra kerültek, a könnyebb kezelhetőség és ábrázolhatóság érdekében, így alakult ki a hat előforduló típus a mintaterületen (1. ábra).

1. ábra: A mintaterületen előforduló típusok aránya
 Figure 1. Different types of outskirts of settlements

Forrás: saját szerkesztés (2018)

Az ábráról leolvasható - ahogyan az 1910-es adatoknál is - még mindig a mezőgazdasági funkciójú külterületek vannak lényeges túlsúlyban. Ez egyrészt a mintaterület természetföldrajzi adottságaiból következik, hiszen a Mezőföld területe rendkívül jó talajadottságokkal rendelkezik, mely kedvez a mezőgazdasági művelésnek. Emellett a történelmileg is jelentős puszták és majorok száma magas a területen, melyek a lakófunkció mellett még mindig inkább a mezőgazdasághoz kötődnek. A forgalmi település, őrház kategória, mely jelentősnek mondható még, amelyek egyrészt a vasútvonalak mentén, másrészt leginkább a Duna mentén jelentősek. Emellett lehetnek a Balaton és nagyobb vízfolyások közelében őrházak, gátőrházak, vagy erdőségekben (pl. Mecsekben) nyilvántartott erdészházak is. Ezekon kívül meg kell még említenünk a vendéglátóhely, üdülőhely funkciót is, mely a mintaterületen leginkább a vízhez, vagyis a Balaton déli partjához és a Dunához kötődik. De beszélhetünk a funkció kapcsán akár a wellness szállodákról, vagy éppen a területen található borvidékekről is, ezen belül például a borutakhoz kapcsolódó vendéglátó-és szálláshelyekről, ugyanis a borvidékek nem csak a mezőgazdasági típusban jelenhetnek meg, hanem a turizmushoz is kötődhetnek. Azonban meg kell jegyezni azt is, hogy nem lehet teljes biztonsággal kijelenteni, miszerint csak ezek a típusok fordulnak elő, ahogyan azt sem, hogy mely területnek mi a pontos funkciója. Nincs erre pontos adatbázis, a Magyarország Helységnévtárában található tipizálás is hét évvel korábbi, hiszen a 2011-es adatokra támaszkodik. Ezek a területek igen

érzékenyek, és gyorsan változnak, differenciálódnak, így lehetséges, hogy ez alatt a kis idő alatt is igen sok változás ment végbe. Ilyen mennyiségű településrész vizsgálatához sajnos nincsen ennél jobb adatbázis, teljes képet csak akkor kaphatnánk, ha egyesével keresnénk fel ezeket a területeket, rögzítve az állapotokat és a funkciókat.

3. A KÜLTERÜLETI NÉPESSÉG SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA

A két adatsort vizsgálva jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. A népességszám drasztikus csökkenése az, ami a legszembetűnőbb. 1910-ben kb. 160 ezer főről beszélhetünk a külterületi népesség kapcsán a területen, mely aztán drasztikusan csökken és a legutóbbi adatok alapján, már csak kb. 34 ezer fős külterületi populációval számolhatunk. Természetesen a köztes népszámlálások adatainak vizsgálatával, még pontosabb képet kaphatnánk a folyamatról, azonban az adatokból jól látszik, hogy jelentős népességfogyás történt a mintaterület külterületein. Ha településekre vetítjük le a népességszám változást, találkozhatunk olyanokkal, amelyek esetében a külterületi népesség teljesen eltűnt, vagy olyanokkal, ahol még 1910-ben nem volt külterületi népesség, jelenleg azonban igen (3. táblázat). Azt érdemes megemlíteni, hogy mindkét folyamat esetleges, és nem minden esetben kapcsolható össze tényleges településföldrajzi folyamatokkal. Rendkívül sok esetben a közigazgatási változások állnak a háttérben.

3. táblázat: Példák a külterületi lakosságszám változására 1910 és 2011 között

Table 3. Population of the outskirts of settlements in the research area between 1910 and 2011

Településnév	Megye	Jelenlegi lakosságszám (fő)	Külterületi népesség 1910-ben (fő)	Külterületi népesség 2011-ben (fő)
Magyarbóly	Baranya	975	351	0
Babócsa	Somogy	1584	414	0
Értény	Tolna	798	0	55
Kulcs	Fejér	2662	0	26

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés (2018)

Magyarbóly és Babócsa települések kapcsán látható, hogy az 1910-es jelentős számú külterületi népesség teljes egészében eltűnt. Magyarbóly tekintetében a múlt század elején a Magyarbólyi pusztáról és Idamajorról beszélhetünk, melyek mára lakatlanná váltak, azonban ez a közigazgatási változások miatt tűnik így, ugyanis előbbi a központi belterülethez, míg utóbbit

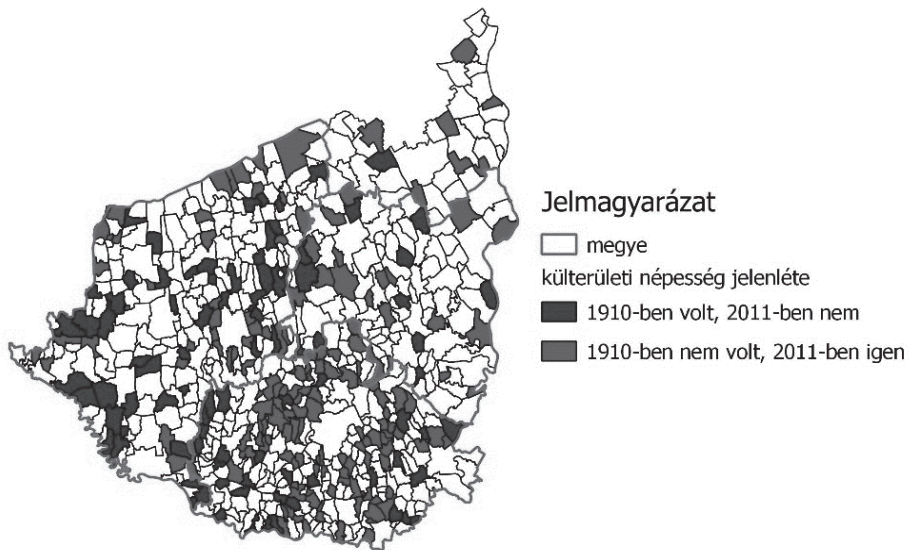
Beremend településhez csatolták, így statisztikailag nullára csökkent a külterületi népesség az adott településen, valójában azonban nem beszélhetünk az adott településrészek teljes elnéptelenedésről. Babócsát ezzel szemben tényleges településföldrajzi folyamatok alakították át. Halastópuszta, Lókapusztá és Egyéb külterület (Újmajor) uradalmak tartoztak hozzá, ahol a gazdasági cselédség lakott. Azonban az első, majd pedig a második világháború súlyosan érintette a települést, a falu határában húzódott a front, így a község komoly veszteségeket szenvedett, és a külterületek már a két világháború között folyamatosan kezdtek kiürülni.

Azonban vannak olyan települések is, ahol egykor látszólag nem voltak, most pedig vannak külterületek. Érdekességként a két mintatelepülés Értény és Kulcs. Értény település már az 1910-es népszámlálásban is szerepel, mint önálló község, azonban akkor még nem rendelkezett külterülettel. Jelenleg azonban a területéhez tartozó Barnahátpusztán 55-en lagnak, melyet Koppányszántó településtől csatoltak Értényhez, tehát itt is a közigazgatási változás a meghatározó, ahogyan Kulcs település példáján is látható. Utóbbi esetben azért nem voltak külterületek, mert 100 évvel ezelőtt még nem önálló településként létezett, hanem Ráczalmás egyik külterülete volt, Kulcspuszta néven. A mai Kulcs község 1994-ben jött létre, Ráczalmásból vált ki több más, egykori ráczalmási külterülettel együtt alkotnak most egy települést, ezáltal külterületei is lettek, jelenleg összesen tíz darab, melyből nyolc lakott, összesen 33 fős népességgel. Azonban ez a változás sem tényleges településföldrajzi folyamatokkal kapcsolható össze, azonban ezek a példák viszonylag jól ábrázolják a tényleges generális folyamatokat (2. ábra).

Az ábrán nagy különbségek nem mutatkoznak, ugyanakkor sűrűsödési pontok jól kijönnek. Látható, hogy Somogy területéről tűnt el a legtöbb lakott külterület. Ebben az egységben található a mai napig is a legtöbb major, melyek igen nagy része elnéptelenedett. A csökkenés jelentős a belső-somogyi részen és a határ menti vidékeken, valamint Baranya megye déli részén. A mezőföldi területeken azonban ez a fajta eltűnés szinte egyáltalán nem jellemző. Egyik oka lehet ennek az is, hogy itt nagy határú települések találhatóak, 10-15 darab külterülettel, melyek igen magas népességszámot tömörítettek. Természetesen ezek is zsugorodtak egy évszázad alatt, és kisebb területek el is néptelenedtek, de még akkor is maradt pár lakott külterülete a településnek. Emellett előfordult, hogy egykor volt külterületek önállósultak (pl. Nagyvenyim), magukhoz csatolva még bizonyos területeket, melyek aztán ugyanúgy külterületi lakott helyek maradtak. Ez a folyamat a kis- és aprófalvas térségekre azonban már nem volt jellemző, itt ugyanis egy-két külterület jött létre, kisebb lakosságsszámmal, és ha azok megszűntek, mert eltűnt a hozzájuk kötődő ipari vagy mezőgazdasági tevékenység, vagy valami erős külső hatás érte őket (tűzvész, háborús front, árvíz), ezáltal a külterületi lakott helyek száma is nullára redukálódott.

2. ábra: Külterületi népesség jelenléte

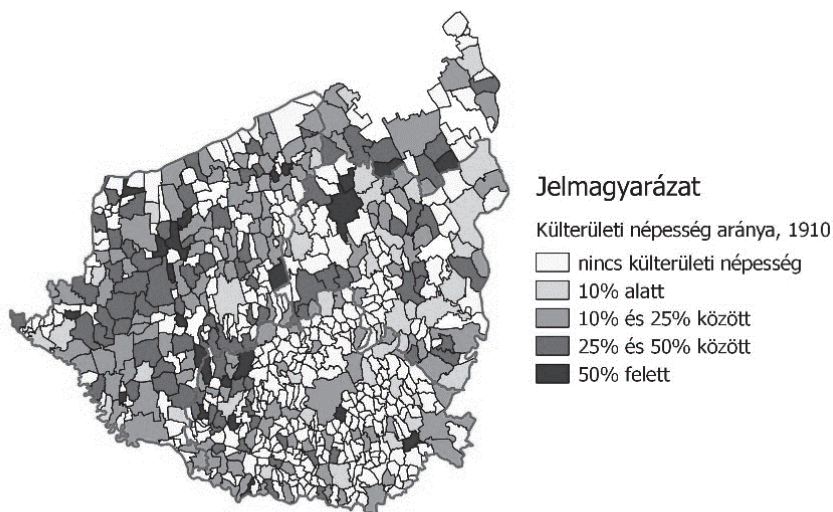
Figure 2. Presence of the outskirt population in the research field

Forrás: saját szerkesztés (2018)

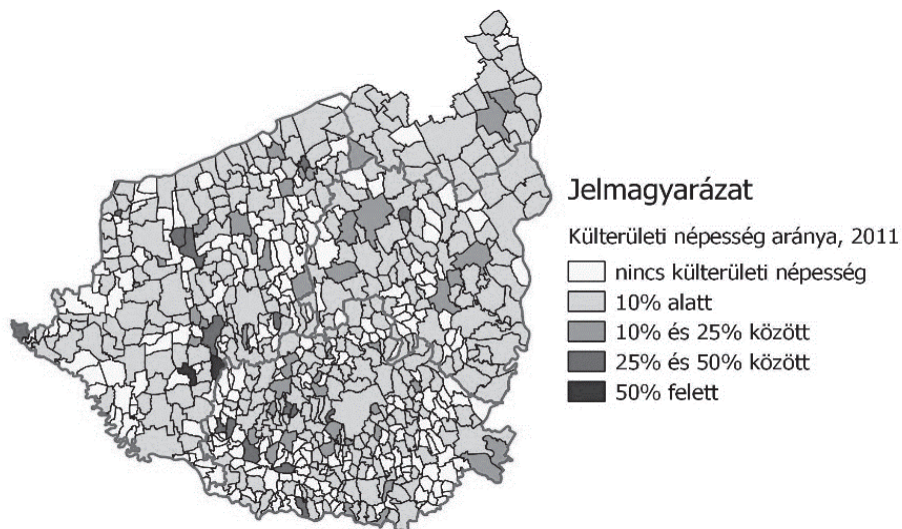
A mintaterület egészét tekintve a külterületi népességszám arányának változása is fontos sarokpont lehet. A 3. és 4. ábra a külterületi népességszám arányát ábrázolja 1910-ben és 2011-ben. A két ábrát összehasonlítva jelentős területi különbségeket figyelhetünk meg. A 3. ábrán a mintaterület északi részén találjuk a legtöbb olyan települést, ahol a külterületi népességszám 25% és 50% között vagy 50% felett található. Ez a terület nagyrészt Somogy megye, és a mezőföldi terület, vagyis Fejér megye déli, és Tolna megye északi része, ahol kiemelkedően magas a majorok száma és a majorságokban élő lakosság száma is az 1910-es népszámlálás idején. Emellett jelentős még a déli határ mentén és a Duna vonala mentén a külterületi lakosság magasabb aránya. Mindezek mellett pedig szépen kirajzolódik egy belső, „kiüresedett” terület, az aprófalvas vidék, ahol nem jellemző vagy egyáltalán nincs külterületi népesség.

3. ábra: Külterületi népesség aránya 1910-ben
Figure 3. The proportion of the outskirt population in 1910

Forrás: saját szerkesztés (2018)

4. ábra: A külterületi népesség aránya 2011-ben
Figure 5. The proportion of the outskirt population in 2011

Forrás: saját szerkesztés (2018)

A 4. ábra a jelenlegi arányokat ábrázolja, melyen drasztikus csökkenést figyelhetünk meg. 50% feletti arányt csak két zselici település mutat, a többinél mind csökkenés figyelhető meg. A legtöbb külterületi népességet Somogy megye veszítette, emellett az is érdekes, hogy a baranyai aprófalvas vidéken emelkedés figyelhető meg. Ezek a változások nagyrészt a településstruktúra változása miatt, és a külterületek funkciójának megszűnése miatt következtek be. Rendkívül sok új település alakult más települések külterületéből, (mint az előzőekben említett Kulcs) vagy pedig mesterségesen (pl. Komló, Dunaújváros). Emellett számos külterületet egyéb belterületté minősítettek, és nagyrészt olyan településrészek ezek, melyek igen nagy lakosságszámot tömörítenek, ez is okozhatja a külterületi népesség fogyását. A funkciók megszűnéséről, kiüresedéséről is beszélhetünk, ugyanis a Somogy megyei, és a mezőföldi egykor nagy népességszámú puszták és majorságok mára szinte teljesen elvesztették mezőgazdasági vagy egyéb funkciójukat és elnéptelenedtek, vagy jelentősen csökkent és öregedett a lakosságuk.

ÖSSZEGZÉS

A külterületek és külterületi lakott helyek kérdése egy nagyon komplex kutatási kérdésként írható le. Számos aspektusból vizsgálhatjuk őket, és tekintve, hogy még mindig igen ritkán kutatott területek, így nagyon sok potenciált hordoznak magukban. A vizsgált mintaterületen is több településtípus és még több fajta külterület található, melyek típusa, volt vagy jelenlegi funkciója és népességszáma is jelentősen eltér egymástól, és ezeket nagyban befolyásolták a helyi adottságok és a közigazgatási változások is. Összefoglalóan elmondható, hogy a mintaterületen a külterületek száma és lakosságszáma is egyaránt csökkent, leginkább a hagyományosabb elemeké (puszták, majorok, tanyák), melyek a mezőgazdasághoz kötődtek, de egyéb funkciójú külterületeken sem figyelhető meg magas külterületi népességkoncentráció, néhány kivételt és kevés szuburbiát leszámítva. Azért is sajátos a mintaterület, és további érdekes vizsgálatok színteréül is szolgálhat, mert egyrészt tartalmaz kis-és aprófalvas területeket és középfalvas egységeket is. Valamint ami talán a legfontosabb, hogy ezeken a területeken (Mezőföld, Somogy) volt a legmagasabb a majorok száma, itt tömörítették a legnagyobb népességet, ugyanakkor a mintaterület többi részén szerepük jelentősen kisebb volt.

IRODALOM

BALOGH A. – BAJMÓCY P. (2011): Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely. 126 p.

- BAJMÓCY P. -BALIZS D.** (2014): Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején. Településföldrajzi Tanulmányok, III. évf. 1. sz. pp.18-35.
- BAJMÓCY P. - PÓCSI G.** (2008): Somogy megyei majorságok településfejlesztési problémái. II. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. Kaposvár. pp. 208–228.
- BAJMÓCY P. - MAKRA ZS. - TÓTH L.** (2018): A hazai külterületek átalakulása 1990 után. Településföldrajzi Tanulmányok, VII. évf. 1. sz. pp. 3-17.
- BELUSZKY P.** (2003): Magyarország településföldrajza. Általános rész. 2. javított és bővített kiadás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 568 p.
- CSATÁRI B.** (2010): A tanya, mint a településrendszer különlegesen változó eleme. In: Glatz F. – Csatári B. – T. Gémes T. (szerk.): A magyar tanyás vidékek. MTA Történettudományi Intézet–MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 11–20.
- ERDEI F.** (1974): A magyar falu. Akadémiai Kiadó. Budapest, 246 p.
- DÖVÉNYI Z.- GYÖRGY-DÁVID A.** (2014): Uradalmi pusztából cigány/roma falu: Pálmajor. – In: Gál A. – Kókai S. (szerk.) Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára, Szerencsi Bocskai István Római Katolikus Gimnázium és a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza - Szerencs. pp. 63-73.
- ILLYÉS GY.** (1936): A puszták népe. Budapest, 294 p.
- LETTRICH E.** (1968): Kecskemét és tanyavilága. Földrajzi tanulmányok (9.). Akadémiai Kiadó. Budapest. 125 p.
- MASINKA K.** (2018): Puszták népe a Dél-Dunántúlon – Puszták, majorok és egyéb külterületi lakott helyek differenciálódásának vizsgálata. In: Földrajz, diverzitás, csomópontok, Tanulmánykötet a 70 éves Dövényi Zoltán professzor tiszteletére. Geographia Pannonica Nova 20. Pécs. pp. 117-124.
- MENDÖL T.** (1963): Általános településföldrajz. Akadémia Kiadó Budapest, 568 p.
- NAGYVÁRADI L. - SZABÓ-KOVÁCS B.** (2008). Tolna megye külterületi lakott helyeinek szociálökonomiai vizsgálata és tipizálása. Területfejlesztés és Innováció. II. évf. 1. sz. pp. 10-20.
- ORTUTAY GY.** (1977): Magyar Néprajzi Lexikon 1-5. Akadémiai Kiadó. Budapest
- TÓTH J. SZERK.** (1976): Békéscsaba földrajza. Békéscsaba Városi Tanácsa, Békéscsaba